

APROXIMACIÓ A L'ACTIVITAT PESQUERA VALENCIANA DEL SEGLE XVIII

Rafael Viruela Martínez

Universitat de València

IMPORTÀNCIA DE L'ACTIVITAT PESQUERA

AL segle XVIII la pesca era una activitat plenament arrelada en el litoral valencià, molt important des del punt de vista ocupacional, tal com es desprèn dels informes i testimonis de l'època. En 1770 la confraria de Sant Jaume i Sant Andreu d'Alacant allistava "*Ducientos individuos*"¹ (pescadors). Xifra que s'hi incrementaria notablement amb els tabarquino-genovesos que Carles III redimí de l'esclavitud algerina i que poblaren l'illa de Sant Pau o Tabarca (Mas, 1952, 15). Cabanilles, les referències del qual sobre l'activitat pesquera manquen del detall i la meticulositat que dedica a altres aspectes de la societat i del territori valencians, afirmava que a Alacant (1797, 252) la pesca ocupava 400 homes.² A la Vila Joiosa eren 370 els que tenien activitats relacionades amb la mar. A Benidorm uns 150 homes es dedicaven a la pesca amb almadraves. A Altea hi havia 300 matriculats. La pesca fou el principal factor econòmic de Calp (Campon-Pastor, 1989, 238). La major part dels veïns del Grau de València eren matriculats de marina. Benicarló tenia seixanta mariners. A Vinaròs, a mitjan segle (en 1754), més de 300 homes (el 26 % dels actius) treballaven en la mar (Bernat, 1981-82, 179).

És difícil distingir entre mariners i pescadors. Uns i altres eren identificats com a matriculats de marina, sense cap tipus de distinció entre ells.³ Probablement, açò es devia a la inexistència de divisió rotunda entre ambdues professions que, com s'ha indicat per a Vinaròs (Bernat, 1981-82), so-

¹ Arxiu Municipal d'Alacant (A.M.A.). Armari 1, Llibre 47: "*Informe sobre Cofradías, Hermandades y otras especies de gentes colegiadas, que se hallan en esta ciudad, y su territorio hecho por los Diputados de la misma al Señor corregidor de ella, en virtud de orden del exmo. señor Conde de Aranda Presidente del Consejo de 28 de setiembre de 1770*".

² A la ciutat d'Alacant, el gremi de pescadors –a l'igual que el de mariners– era el que pagava major contribució. Això, en opinió de Mas (1979, 137), dóna idea de la importància que atenyé la pesca.

³ La Matricula de la Mar és la principal font d'informació per a conèixer la població dedicada a les activitats relacionades amb la mar, però no fa cap distinció entre mariners i pescadors. Vegeu al respecte Fernández-Martínez (1980), p. 554.

vint s'hi exercien de forma alternant. Durant les vedes o quan per qualsevol circumstància hom prohibia tota activitat en determinades modalitats de pesca, alguns pescadors s'ocuparien en el transport marítim i en operacions de càrrega i descàrrega. Quan l'estat de la mar no permetia la navegació, mariners i pescadors s'ocupaven en el conreu d'algunes parcel·les arrendades o en l'activitat artesanal.

Com han assenyalat altres autors (Fernández-Martínez, 1980, 42), la pesca no degué ser una activitat permanent. No ho va ser per als pescadors de l'Albufera de València, que compaginaven la pesca amb les tasques agrícoles. Els pescadors participaren activament en els aterraments del llac, la qual cosa els convertia també en agricultors (Sanmartín, 1982 a, 295). Tanmateix, per a uns tindria més rellevància l'activitat extractiva. Altres, en canvi, recorrien a la pesca quan el jornal o la collita començaven a escassejar. Referint-se a Catarroja, Cabanilles (1795, I, 169), comentava: *"no podrían subsistir con sola la agricultura... Fue preciso buscar otros medios, y los hallaron en el lago, no para vivir con comodidad, sino para mantenerse de algún modo a costa de sudores. Más de 450 familias se ocupaban en pescar en la Albufera o a entrar con barcos a cortar los juncos, carrizos y eneas que allí crecen"*.

En tot cas, la importància de la pesca com a sector generador de treball està fora de cap dubte. No solament en allò referent al treball directe. Els autors il·lustrats destacaven l'efecte multiplicador de la pesca sobre altres sectors d'activitat que, directament i indirecta, formen part del seu cicle econòmic. L'agricultura li proporcionava una gran varietat de productes (fusta, cànem, espart, betum). La pesca era un estímul per a l'activitat industrial: construcció de vaixells, confecció de xàrcies. Sobre això, Cabanilles (1797, II, 244) deia que a la Vila Joiosa moltíssims hòmens s'ocupaven en *"diferentes obras de esparto para almadrabas y otros usos..."*. Altres s'ocupaven en la manipulació del peix (salat, sec, fumat, escabetxat) o s'encarregaven de transportar-lo als centres de consum.

La pesca atreia l'interès dels economistes i polítics per altres motius: la producció, el consum o la seua importància econòmica i estratègica. Les majors necessitats alimentícies de resultes del creixement demogràfic de la centúria es cobriren en part amb una major explotació dels recursos marins. La pesca proporcionava un producte proteínic a baix preu, molt apreciat per les classes populars, sobretot en els dies de dejuni i abstinència. En la Corona d'Aragó i Navarra havien de complir-se més de 160 dies de vigília anuals (Uztariz, 1724, 271). El consum era tal –i no sols en la franja costera– que s'hi havia d'importar peix. La comercialització del bacallà salat de Terranova fou un dels fonaments econòmics d'Alacant (Giménez, 1981, 367). Des d'allí, les quantitats desembarcades (uns 100.000 quintars anuals per a mitjan segle) es distribuïen a la resta del territori valencià i a Castella (Pradells, 1990, 114).

A més de proporcionar aliments barats i fàcils de conservar, la mar fornava fertilitzants (algues), molt apreciats pels agricultors. *"Como es tan a propósito para fecundar los terrenos, el ardor de adquirirla es tal, que los habitantes de las Costas suspenden toda otra ocupación para ir a recoger aquello que saben haber sido arrojado por el mar sobre las riberas"* (Sáñez, I, 134). Cabanilles (1795, II, 147, 209 i 239) comprovà aquest tipus d'aprofitament. *"Para suplir la falta [de fem] se aprovecha allí con gran utilidad la alga que arroja el mar –la zosteria mediterránea de Linneo–, la qual mezclada con tierra en podrideros, o esparcida sobre los campos en capas de un palmo de grueso, fertiliza el suelo"*.

La pesca també interessava a la Reial Hisenda pel gran consum de sal que, a més a més, va vore incrementats els seus arbitris. Però, per damunt de qualsevol altra consideració, la pesca servia per a ensinistrar la població en la navegació marítima i contribuïa al manteniment de l'Armada. *"El pescador no es menos útil en la paz que en la guerra: en todos tiempos sirve a la patria, que enriquece con su industria y sudores. Lo consigue luchando con toda clase de fatigas y peligros, cuya dura escuela le constituye tan sabio en su profesión, como intrépido en los combates. Es demasiado notorio el desvelo incesante con que las potencias marítimas, que poseen vastos dominios, han promovido el aumento de la pesca y navegación para criar una marinería numerosa y veterana, con cuyo medio los conservan"* (Sáñez, II, 378-379).

El fur de la *Matrícula del Mar* oferia l'exclusiva de l'explotació dels recursos marins als matriculats, a canvi de l'obligació d'incorporar-se a la marina en cas de guerra per a la qual cosa estaven disponibles des dels 16 anys fins als 60. Amb la matrícula es pretenia aconseguir una Reial Armada moderna que tinguera a la seua disposició unes tripulacions suficients per a solucionar els compromisos bèl·lics (Fernández-Martínez, 1984, 553), molt freqüents en aquell segle.

UNA FONT D'INFORMACIÓ FONAMENTAL: EL *DICCIONARI* DE SÁÑEZ REGUART

Al marge de la documentació dispersa per arxius i biblioteques, el *Diccionario histórico de los artes de pesca nacional*, publicat en cinc densos volums entre 1791 i 1795, constitueix una peça cabdal per a conèixer diferents aspectes de l'activitat pesquera durant la centúria il·lustrada. L'obra fou resultat d'un minuciós treball de camp que durant dos anys realitzà Antonio Sáñez Reguart, inspector de matrícules. *"Los artículos de que consta, son el fruto de reconocimientos y observaciones en toda la orilla de los mares que bañan nuestra Península, por espacio de más de dos años con la Inspección general de Matrículas de gente de mar, a que S.M. se dignó destinarme en calidad de Comisionado en Agosto de 1785"* (t. I, XXVIII).

Sáñez Reguart descriví un gran nombre d'arts i aparells de pesca, la majoria dels quals han arribat fins als nostres dies pràcticament sense canvis. Certament, els materials són altres: la fibra sintètica ha reemplaçat el cànem i el lli de les xarxes; el suro sintètic i el plàstic ocupen la plaça del suro natural; el rem i la vela han desaparegut amb l'aplicació del motor en les embarcacions. Però, la tècnica, la forma de procedir dels nostres pescadors és la mateixa que la dels seus avantpassats.⁴

Entre tots els arts, destacaven el *bou*, introduït a principis de segle, i l'almadrava, que predominava en el litoral meridional. Al costat d'ells hi havia tota una plèiade d'arts platgers (bolitx, xàvega) i aparells artesanals: nanses, palangres, canyissos, etc., amb els quals s'obtenia bona part de les captures. Molts d'aquests sistemes eren herència d'una tradició secular, d'altres s'introduïren en aquesta centúria. Les necessitats alimentícies estimulaven l'enginy dels pescadors, que recorregueren als més sorprenents artefactes amb la finalitat d'obtenir el manteniment diari. Prova d'això és l'ús d'espills i llum (a l'encesa) en les nits obscures per a la captura de sépies,⁵ la invenció de la qual s'atribuïa a Joaquín Lérida, "*calafate natural de Castellón de la Plana... Según noticias hace cosa de treinta y cinco años que está se empezó a practicar*" (Sáñez, II, 52).

La lectura del *Diccionario* no ens permet assenyalar amb exactitud en quines àrees predominava tal o tal modalitat de pesca. L'autor encara que insistia en la meticulositat del seu treball,⁶ era massa genèric. La referència a ports o localitats concretes és molt puntual, gairebé sempre utilitza l'expressió: "*en las Costas Valencianas*". S'ha de destacar, no obstant, el desequilibri entre les poques notícies que es donen de la costa al nord de la ciutat de València i les cites sobre la pesca al sud i, sobretot, als voltants del cap i casal. Són constants les referències a les tècniques i arts utilitzats pels pescadors de l'Albufera. No sé com interpretar aquest fet, tal vegada es dega a un coneixement més directe de l'activitat pesquera en el llac, la riquesa piscícola del qual sorprendria l'inspector de matricules. Probablement, es deixaria influir per Joan Baptista Bru de Ramon, l'artista valencià que s'encarregà d'il·lustrar el magnífic diccionari.

Un aspecte extensament tractat en l'obra de Sáñez Reguart és el que es refereix a la reglamentació de l'activitat pesquera. En quasi tots els siste-

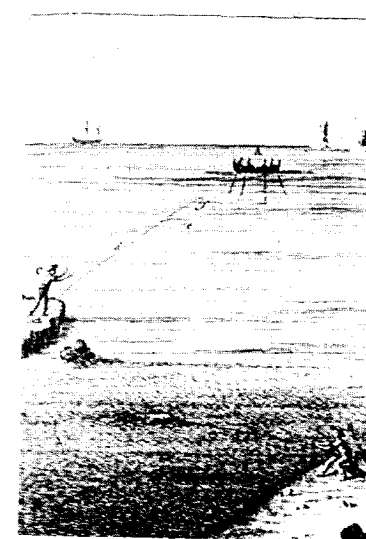
⁴ Amb freqüència, les "actuals" descripcions de Virgili (1956) i de Sanmartín (1982), les obres dels quals es citen a la bibliografia, recorden passatges i fragments del *Diccionario* de Sáñez Reguart.

⁵ La imatge d'una sépia femella reflectida en l'espill servia com a cimbell. "*Los machos divisan la hembra dentro del espejo, y acuden quedando como embelesados al aproximarse*" (Sáñez, II, 55). Ayza (1981, 273) es refereix a aquest artefacte en el seu treball sobre Peníscola.

⁶ "*Mi prolixo viaje por todas las Costas que forman nuestra Península, y observaciones que hice puerto por puerto, sin omitir las Aldeas de la orilla del agua*" (Sáñez, IV, 343).

1. Entre els artefactes inventats durant la centúria destaca el que se servia de la llum artificial i d'un espill per a capturar sépies (Sáñez, II, 54). Els pescadors de Peníscola continuen utilitzant-lo en l'actualitat

2. L'ham era l'instrument bàsic de la pesca al volanti. Es pescava des d'embarcacions, a escassa distància de la costa, i des de la platja, prop de la desembocadura del Túria (Sáñez, I, 263)

mes i arts de pesca descrits, s'hi fa referència a les lleis i normes que les regulaven. En alguns casos —fileres (Sáñez, III, 313-316), palangre (IV, 322-332), sardinal (V, 276-278), tremall (V, 326-329), etc.— inclou les ordenances vigents en les quals es reglamentaven minuciosament els períodes de veda, els límits en què es podia pescar, incloent les mesures restrictives sobre l'ús d'arts o mètodes que es consideraven perjudicials.

Com altres autors de l'època, entre els quals destacà el corunyès Cornide, l'autor del *Diccionario* fou un ardent defensor del conservacionisme dels mars i de les seues riqueses. Sáñez Reguart criticà reiteradament els efectes destructius de les xarxes d'arrossegament. "*Pero no puede dexar de ser pernicioso una red, sea de la clase que fuere, quando se cala de modo que al impulso del viento pueda correr amarrada a uno o dos barcos a la vela, como se verifica con el Ganguil, la Tartana y la Pareja, no tanto por lo estrecho de sus mallas, quanto por la disposición que por semejante violento impulso de un elemento adquiere para abarcar las aguas, y arar o barrer los mares con trastorno de sus fondos*" (Sáñez, I, 335).

Les seues posicions conservacionistes es concretaven, com comprovarem tot seguit, en la defensa dels arts sedentaris i tradicionals: almadrava, nansa, palangre... D'aquest últim deia: "*es un arte útil, sin que haya recelo*

de que por él se esterilice o destruya la proporción de lo peces" (Sáñez, IV, 322).

ARTS I SISTEMES DE PESCA UTILITZATS PELS PESCADORS VALENCIANS

La variada gamma d'arts i sistemes de pesca utilitzats en el litoral valencià durant el segle XVIII es poden classificar en dos grans grups: sedentaris i mòbils. Entre els primers hi destaquen hams, nanses i xarxes d'encerclament. Entre els mòbils hem de citar els sistemes de tir –xàvega i bolitx– i d'arrossegament, entre els quals acabà imposant-se el *bou* o parella, denominat així per analogia a "un par de bueyes uncidos al arado" (Sáñez, I, 306).

Arts sedentaris

La pesca amb ham. Aquest era un dels instruments més utilitzats pels pescadors valencians. Sáñez Reguart (I, 140) el considerava un "de los más útiles para pescar" ja que no deteriorava les peces capturades, la qual cosa les feia més aptes per a la saladura i l'escabetx. Tanmateix, la pesca amb ham resultava molt poc rendible. Els esquers eren molt cars amb relació a les captures. A més depenia de la carnassa que pogueren proporcionar-li altres arts, la qual cosa hom havia de procurar –segons les ordenances del palangre– a preus equitatius i de preferència. Entre la gran varietat de modalitats de pesca amb ham (la ciutat de València comptava amb tres fàbriques d'hams) destacaven el volantí i els palangres. Emprats durant tot l'any, consistien bàsicament en cordills de cànem o lli, de longitud variable, a l'extrem del qual s'hi lligaven dos, tres i fins a deu cordillets rematats cadascú amb un ham que, convenientment esquerat (amb sardina, sépia, polp, gambeta...), servien per a la captura de congre, caçó, pagell, boga, sorell, etc.

La pesca amb volantí s'efectuava des de la vora de la platja o des de xicotetes embarcacions tripulades per tres o quatre homes que, generalment, no s'hi allunyaven més de quatre llegües. A València, els xicotets i els més vells del gremi practicaven aquesta pesqueria a uns tres quilòmetres al sud de la desembocadura del Túria. Paratge en què des de 1773 es prohibí la pesca amb xarxes arrossegadores.⁷

⁷ "En Valencia por universal beneficio, y por una especie de institución caritativa del Gremio de pescadores, está situada la pesca del Bolantín para alivio o auxilio de los marineros ancianos, como para los muchachos la Playa del Garrofer delante de la Cruz de la Conquista, media legua a Poniente de donde desagua el rio del Grao, cuya práctica ha autorizado la Superioridad, mandando, como lo está desde 1773, que en dicho término no puedan rastrear las Parejas: y a la pesquera de Xavegas se les advirtió desde entonces igual providencia" (Sáñez, I, 274).

Hi havia una gran varietat de palangres,⁸ amb cordes de diferent gruix, distint nombre d'hams, etc., segons les espècies que s'hi pretenien capturar i els paratges en què es calaven. La pesca s'iniciava amb el trasllat de l'art al lloc de la calada. La corda es dipositava en cistelles de vímet i cabassos amb molta cura per evitar que s'embolicàs. La calada s'efectuava de manera diferent segons les espècies que hom esperava capturar. En ocasions es calava al fons, en d'altres els hams quedaven entre dues aigües i, per últim, algunes calades es feien de través. En aquesta darrera modalitat, el palangre quedava suspès des de la superfície al fons. Era el sistema més recomanable per a les ocasions en què els pescadors ensopegaven amb grans bancs de peixos. En qualsevol cas, per a aconseguir que el palangre es quedara en el lloc de la calada, en un dels extrems s'hi lligava una pedra grossa i en l'altre una boia que facilitava als pescadors la localització de l'aparell.

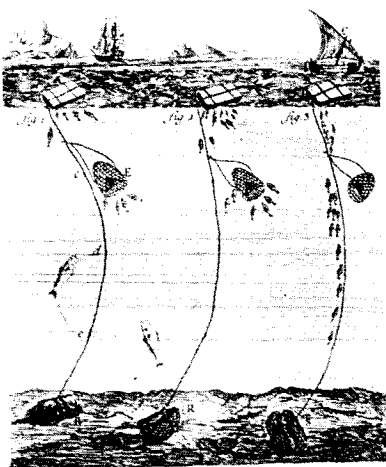
La pesca amb nansa. En diferents pesqueries, els valencians utilitzaven una mena de cistella confeccionada amb vímet, sacs de xarxa o jonc. Aquest darrer material era el més usual i recomanable ja que, a diferència dels altres, es manté net en els fons fangosos. Els joncs havien de ser preferentment vells –quant més revellit, major duració– i ben curats, ja que en algunes pesques, com la de la sépia, les nanses podien estar calades durant tres mesos.

Existien diverses modalitats de pesca amb nanses. Al País Valencià, s'hi distingia entre andana o tena, andaneta o masclot i *andanón*, segons el nombre de nanses utilitzades, la distància a la costa del lloc de la calada, l'època de l'any i la varietat de peix que es volia capturar. En relació amb aquestes circumstàncies, les nanses podien adquirir diverses formes i dimensions, però en totes l'element principal era el goleró o engolidor, mena d'embut situat en la part inferior que facilita l'entrada dels peixos impedit-ne la fugida. En alguns casos s'havia d'efectuar la calada a certa profunditat, a cinc llegües de la costa, en altres era més recomanable fer-ho en les immediacions de la platja, a solament tres brases de profunditat. En ocasions es buscaven paratges rocosos, en altres es preferien fons amb algues o fangosos.

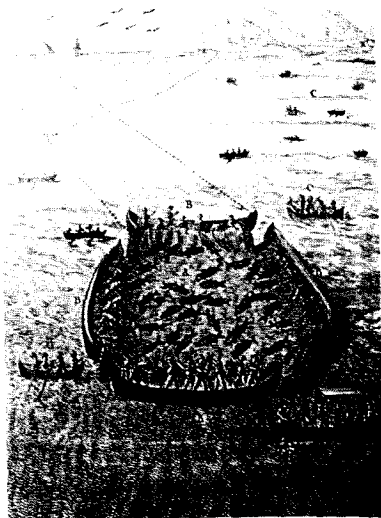
En setembre i octubre, i a voltes en agost o novembre, els pescadors valencians calaven les andanes o tenes (compostes per 65 nanses) en aigües profundes –a unes setanta brases– a cinc llegües de la costa, per a la captura de verderols, salpes i llampugues. Es calaven en catorze llocs o paratges, en front de Benicàssim, Castelló, Borriana, Almenara, Canet, Sagunt,

El topònim "Cruz de la Conquista" apareix arrellegat al *Plan Topográfico de la Albufera de Valencia* (1761) de Joan Baptista Romero. Segons em comentava el Dr. Rosselló, la denominació Creu de la Conquesta resultaria d'una tergiversació del topònim Creu de la Conca, la ubicació de la qual coincideix amb les referències aportades per Sáñez Reguart.

⁸ Segons la grandària dels hams es distingia entre "palangre de bordera, palangre de media bordera, palangre de menuda y diablet" per als quals s'utilitzaven distintes embarcacions: xabec, llagut i barqueta, amb major o menor tripulació (Sáñez, IV, 300-303).

3. Les andanes amb nansa (Sáñez, I, 79), molt utilitzades en el litoral valencià, es calaven en catorze paratges. Els pescadors sabien el lloc exacte on havien de tirar l'art, orientant-se visualment amb les marques i senyals costaners

4. Cabanilles presència amb admiració una llevada —com la que es reproduïx en la imatge de l'almadrava de Benidorm. La matança de tonyines atreïa espectadors, com els que apareixen en la part inferior dreta de la imatge (Sáñez, I, 26)

Puçol, València, Silla, Cullera, Gandia, Oliva i Xàbia. En l'obra de Sáñez Reguart (I, 83-89) apareix una detallada descripció de les senyes o accidents (pujols, ports, cases, castells, penyes, roques, etc.) que, visualment servien de referència als pescadors per a conèixer el lloc en què havien de tirar les nanses.⁹ La major part d'aquests paratges es coneixien pel nom o naturalesa de l'element principal que servia de referència. Per a cadascun dels llocs que s'han indicat i en el mateix ordre, les andanes es coneixien amb els següents noms: *els Colls, el Cofronás, Mola en Mola, la Mola de Almenara, los Tiñosos, las Moletas, Mola viu, no viu, el Trench, el Puig pelát de Madrona, la Corva, la Reguera, las Veguines, la Nova i la Ultima*, sent aquestes dues les úniques la denominació de les quals no al·ludia a accidents orogràfics.

En el mes d'agost, a tres llegües de la costa i a unes 50 braces de profunditat es calaven les andanetes, que reunien un menor nombre de nanses

⁹ "Por este medio en todas las Costas, y a su vista saben los marineros exactamente los parages, comederos o placeres de los peces donde con exactitud los buscan, como que los pescadores diestros se encaminan en derecha al parage en que ya saben han de lograr pesca, de suerte que con las marcas visuales que por popa y por el costado de la embarcación tienen señalado, no discrepan una braza" (Sáñez, I, 82).

(40), per a capturar el mateix tipus de peixos. Com en el cas anterior, els llocs de calada se sortejaven entre els agremiats de València. Abans que no arribara la temporada d'aquestes pesqueries, en juliol i fins a mitjan agost es pescava amb *andanones* (55 nanses), a distància d'entre una i tres llegües de la costa, per a la captura de sorells. Cada pescador podia calar on volgués, sempre i quan no perjudicàs els altres arts que ja estigueren calats, "porque el que cala primero gana la mar, según uso y costumbre de pescadores" (Sáñez, I, 123). Es pescava en front a Borriana, Moncofa, Almenara, Cullera, etc. En ocasions, fugint de les bordades i l'arrossegament de les parelles de *bou*, els pescadors de València arribaven fins a les illes de *Moncolobret* (els Columbretes), per a calar en el paratge de Roncabanes, en un fons de 40-50 braces.

Siga com siga la modalitat, la pesca amb nansa no resultava molt costosa ja que era el mateix pescador qui tallava els vímets o joncs, els assecava, els guardava i, quan ho considerava oportú, s'ocupava en la confecció de l'art. Fins i tot les operacions de calada i recuperació de les nanses no li exigien gaire dedicació. Tanmateix, amb freqüència un temporal imprevist i inoportú podia acabar amb tot el seu instrumental. En tal cas, les majors pèrdues eren per aquells que pescaven amb *andanón*, al qual els mateixos pescadors li donaren el qualificatiu de menja capes (Sáñez, I, 88), en al·lusió al fet que molts hagueren de vendre fins i tot les seues capes per fer front a les despeses.

Xarxes sedentàries. Altres modalitats de pesca tenien la xarxa com a eina fonamental de treball. De tots els arts, el principal era l'almadrava, "pesca considerablemente lucrativa", a la qual Sáñez (I, 12-13) definí com: "cierto número de barcos y redes de hechura determinada, apostados en parage señalado para rodear y acorrallar los atunes"¹⁰ i també "armazón de redes de determinada figura, colocada oportunamente al paso de los atunes por calamento de firme o sedentario en el mar a corta distancia de la costa por medio de anclas, piedras, cabos y corchos que aseguran el todo del arte, con barcos proporcionados para todas estas maniobras, y su resguardo de día y de noche". La longitud de l'almadrava oscil·lava entre 120 i 140 braces de llargària per 26 o 36 d'amplària. Es calava entre 15 i 24 braces de profunditat procurant que les xarxes adoptaren una posició vertical (perpendicular a la superfície de la mar), per a la qual cosa eren necessàries moltes pedres i gran nombre de boies o peces de suro.

Les diferents parts que composaven l'art: *copo, bordonal, faratigo, cá-mara, reboto, cobarcho* y *cola* tenien com a finalitat conduir les tonyines

¹⁰ També s'hi capturaven melves, albacores, bonitols, a més de corbines, emperadors i taurons, encara que es tractava d'evitar l'entrada d'aquests últims pels nombrosos danys que produïa en els arts.

per un laberint de xarxes fins a quedar empresonades. Aleshores, els pescadors sota les ordres de l'arraix i sota-arraix procedien a alçar –a l'uníson i lentament– les xarxes. La captura de tonyines amb almadrava era tot un espectacle –sanguinari–, que agradava ser contemplada per curiosos des d'embarcacions situades a certa distància. Cabanilles quedà admirat davant la destresa dels mariners de Benidorm: “*es admirable el tino de aquellos pescadores, que dan al atún el golpe de tal modo, que le obligan a que él mismo salte al barco, aprovechando sus postreras fuerzas para quedar muerto a los pies del que lo hirió*” (1795, II, 242). La importància de les almadraves en la producció pesquera era tal que les ordenances tractaven de protegir-la imposant restriccions a d'altres modalitats de pesca.¹¹

Al llarg del set-cents s'instal·laren almadraves en tot el litoral oriental i meridional de la península, “*desde el golfo de Rosas hasta la desembocadura del río Guadiana*” (Sáñez, I, 11). Quant a les valencianes, Sáñez solament cita la de Benidorm i la de Tabarca. La primera, de majors proporcions, s'armava a principis de febrer, es mantenia fins a mitjan juny i donava feina a uns 40 hòmens. La de l'illa ocupava 25 mariners, sense comptar els oficials. Pels estudis realitzats per Oliver Narbona (1982), sabem que en el segle XVIII s'instal·laren xarxes fixes per a la captura de tonyines a Dènia, Xàbia, Altea, la Vila Joiosa, Benidorm, Alacant (Aigua Amarga), Tabarca, Santa Pola i Torreveija.¹² Probablement n'hi va haver a Peníscola ja que en opinió d'Ayza (1981, 141-142) reunia les condicions bàsiques per a l'esmentada tasca: situació en una zona de pas de tonyines, abundància d'aigua dolça i proximitat de salines.

L'activitat almadravera arribà a ser quasi exclusiva dels valencians que, a més d'atendre les pròpies, s'ocupaven com a capitans en altres almadraves del litoral mediterrani. Cabanilles (1795, II, 242) es refereix als arraixos de Benidorm que dirigien les almadraves (vuit segons el mossèn) que hi havia desde Tortosa a Cartagena, comentari que coincideix amb la notícia que en 1785 el duc de Medina Sidònia contractà per a les seues almadraves Josep Ortuño de Benidorm (Guillén, 1973, 117). L'art de l'almadrava arribà inclús fins a Mallorca: en 1769 dos pescadors valencians, anomenats Orts i Auzina, calaren l'almadrava del Cap Blanc on treballaven nou patrons i vint mariners (Rosselló, 1969, II, 16).

¹¹ “*En todo el término que dure la temporada de las Almadras, deben sufrir los demás artes o inventos de otras clases una privación, no sólo del trecho que aquellas ocupan, sino otro mucho mayor por la parte de barlovento o entrada por donde traen su viage los peces; pues que no conviniendo se permita el uso de los últimos allí, ni en larga distancia, se evita el motivo de que las columnas o tropas de ellos puedan asombrarse y huir, interrumpiendo o variando la dirección del camino que traían...*” (Sáñez, I, 29).

¹² En el seu llibre, Oliver Narbona recull una detallada descripció de les característiques dels principals tipus d'almadraves, així com una relació dels llocs on s'instal·laven. Vegeu les pàgines 157 a 169.

Semblant a l'almadrava, però de menors proporcions, l'almadraveta fou introduïda en el nostre litoral per pescadors de Cullera que la conegueren quan acudien a treballar a Mallorca (Sáñez, I, 71). Un dels costats de la xarxa es fixava a la costa amb estaques, mentre quatre embarcacions xicotetes la sostenien pel costat de la mar. Un dels extrems quedava tancat per una embarcació, mentre l'altre s'hi deixava obert per a facilitar l'entrada dels peixos. Quan els pescadors advertien que podien aconseguir abundant peix, procedien a cobrar la xarxa des de les embarcacions fins que les preses quedaven embolicades en una espècie de bossa. Des de principis de maig, fins passat Sant Miquel, les empraven els de Cullera i Benidorm per a la captura de llisses, verderols, llobarros, etc., que servien d'esquer per als palangres i bolitjos, o s'enviaven ràpidament a les poblacions interiors on s'hi pagaven molt bé.

A València, com a Catalunya, moltes famílies s'ocupaven en un gran nombre de sardinals, xarxes de lli, de malla molt estreta, amb les quals s'aconseguien anualment abundants captures de sardina. A tal punt que, a més d'abastir de peix els mercats dels municipis litorals i de l'interior, s'exportava a l'estranger. Aquesta pesquera durava poc més de mig any, “*empieza en Febrero o marzo según los parages y dura hasta Julio, Agosto o más, según el tiempo de paso de la Sardina*” (Sáñez, V, 269-270). Les embarcacions es feien a la mar amb cinc o sis homes i un xicot. Després de calar les xarxes, quan es ponía el sol, el vaixell es deixava a la deriva a l'espera que les xarxes s'ompliren de peixos. Els pescadors passaven la nit cobrant el peix i a l'endemà tornaven a tirar les xarxes. La transcendència d'aquest art queda reflectida en la reglamentació sobre pesca, en la qual hom la tractava de protegir. No es permetia la pesca amb nanses allí on hi haguera sardinal. Les xàvegues no podien pescar fins que no ho haguera fet el sardinal. Inclús el palangre, “*arte inocente*”, no podia tirar-se en les “*inmediaciones en que estuviese pescando sardina*” (Sáñez, IV, 326).

Un art àmpliament utilitzat en tot el litoral era –com ho és ara– el format per tres xarxes (tremall) de diferent malla. A València hom el coneixia amb el nom de “*Batudas, Tirs de batre y también Exarcia o Sarcia... En las costas de Alicante aplican frecuentemente la voz Soltas*” (Sáñez, V, 324-325). L'art es calava verticalment en les proximitats de la vora per a capturar peixos reptants. Els valencians pescaven mabres i roncadors. Els alacantins l'usaven des de novembre fins a Pasqua de Resurrecció i agafaven mujols, oblades i d'altres peixos.

A aquests arts s'havia d'afegir d'altres: orenetes, llampugueres, etc. En el primer cas, les xarxes es calaven en la superfície de l'aigua per la nit, de maig a juny, per a capturar orenetes o llambritges (Sáñez, IV, 289) que, amb freqüència, s'utilitzaven com a esquer dels palangres de la mateixa embarcació. Més que un art, la llampuguera definia el paratge en què fresava la llampuga, “*a la sombra o abrigo de alguna yerba marina o de algún rama-*

je caído por casualidad". L'observació de tal circumstància portà els pescadors alacantins a practicar la pesca del ram de pi (Sáñez, V, 7), que consistia en tirar branques de pi perquè serviren de recer als sorells. Al cap d'unes setmanes o mesos els capturaven envoltant el paratge amb una xarxa. Era considerada pesca "*de las más preciosas, porque aumenta y proporciona criaderos, compensando en parte los que otras pesqueras trastornan y destruyen*" (Sáñez, V, 9).

Arts de tir i arrossegament. La introducció del bou

Els tipus de pesca ja enunciats tenen la particularitat que les embarcacions queden quietes i amb les veles arriades en el moment d'efectuar la pesquera. Pel contrari, els sistemes de tir i arrossegament pesquen movent les xarxes amb els braços dels homes o amb la força de les veles. L'adopció d'aquestes modalitats de pesca és anterior al segle XVIII, però és en aquesta centúria quan aconseguen una major difusió, en particular el revolucionari art del *bou*.

Entre els arts de tir destacaven la xàvega i el bolitx,¹³ les diferències de les quals eren fonamentalment de dimensió (més xicotet el segon), ja que en el treball procedien de forma idèntica. La calada de la xarxa composta de diverses peces s'efectuava amb embarcacions i després es recuperava des de la vora. Calien per aquesta tasca entre 15 i 22 tripulants de l'embarcació i altres tants atrafegats en recollir les xarxes des de la vora.¹⁴ Els encarregats de tirar de la xarxa eren homes que "*sin ser marineros ni pescadores de profesión, se aplican en las temporadas de ciertas pesqueras a tirar de las redes para sacarlas sin embarcarse*" (Sáñez, IV, 14). En els bolitjos aquesta tasca era realitzada per aragonesos que amb regularitat es desplaçaven totes les temporades a les costes de València i després regresaven "*a segar a su país*" (Sáñez, I, 280). Hom els coneixia com a gent de "*cabo de tierra*".

Des de principis de la quaresma fins a finals de maig o juny, els pescadors valencians calaven les xarxes de xàvega (també denominada art reial i bol) i bolitx (conegut com a aranya, teranyina, bolineta...) en catorze paratges entre la desembocadura del Millars i el cap de Cullera.¹⁵ També esta-

¹³ Molt sovint els pescadors valencians utilitzaven els termes bolitx i xàvega per a referir-se al mateix art.

¹⁴ A València durant la temporada, "*desde Carnestolendas a San Juan*", la xàvega ocupava "*para su servicio veinte y quatro hombres*". Però els agremiats de la ciutat del Túria utilitzaven durant tot l'any altres xàvegues més xicotetes, "*con diez y seis hombres*" (Sáñez, V, 365-366).

¹⁵ Referent a això, Sáñez Reguart al comentar el bolitx (I, 291) apuntava: "*Los mismos catorce boles o lances que tienen en Valencia señalados las Xavegas de la parte de Levante*

ven àmpliament difosos entre els pescadors alacantins. Precisament, fins fa poc de temps, encara es podia contemplar la calada i captura de bolitjos en la platja del Postiguet (Mas, 1979, 48). Amb aquestes dues modalitats de pesca, es capturaven sardina i seitó, de dimensions molt xicotetes (el cuquet) quan s'usava el bolitx.

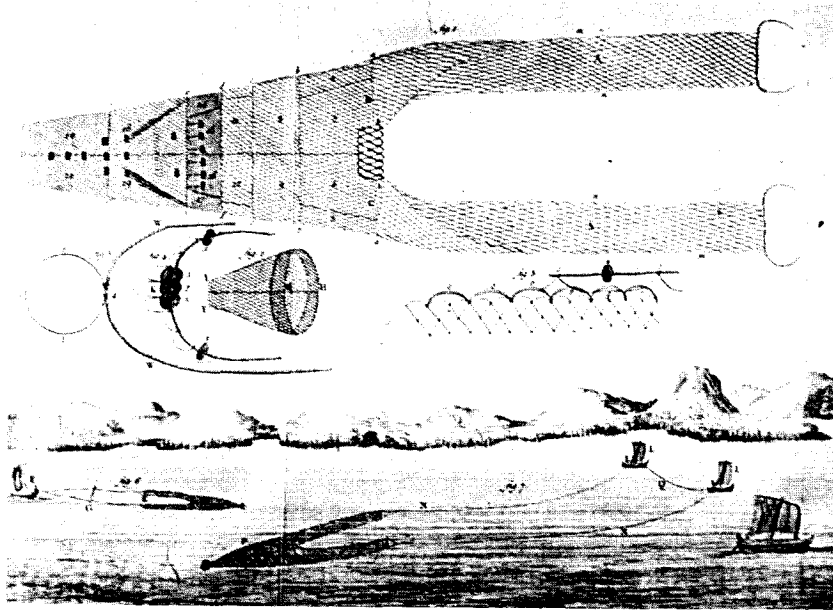
Amb anterioritat a la difusió de les parelles, els sistemes d'arrossegament (el gànguil i la tartana) utilitzaven un sol vaixell. El gànguil, més antic, consistia en un vaixell amb dues proes i vela llatina, que en la part davantera dels botalons duia lligada una xarxa de malla estreta. Una vegada calada, la xarxa era arrossegada sobre del fons pel moviment del vaixell (Fernández-Martínez, 1980, 51). En la tartana, la xarxa –més ampla que la del gànguil– quedava assegurada a proa i popa del vaixell, sent arrossegada de costat (Urteaga, 1987, 42).

Des de principis del segle XVIII, catalans i valencians estaven assajant la pesca d'arrossegament per parelles o *bou*, que revolucionaria el sistema productiu en tot el litoral peninsular. Es tractava d'un art molt complex i feixuc que, per al seu ús, necessitava dos vaixells grans (8 o 10 tones d'arqueig) tripulats cadascú per mitja dotzena d'homes. Les embarcacions, guardant una distància entre elles de 40 o 60 braces, arrossegaven pel fons una estreta i allargada xarxa, que recollia tot allò que encontrava al seu pas. Les captures incloïen boga, pagell, sardines, llagostes, etc.

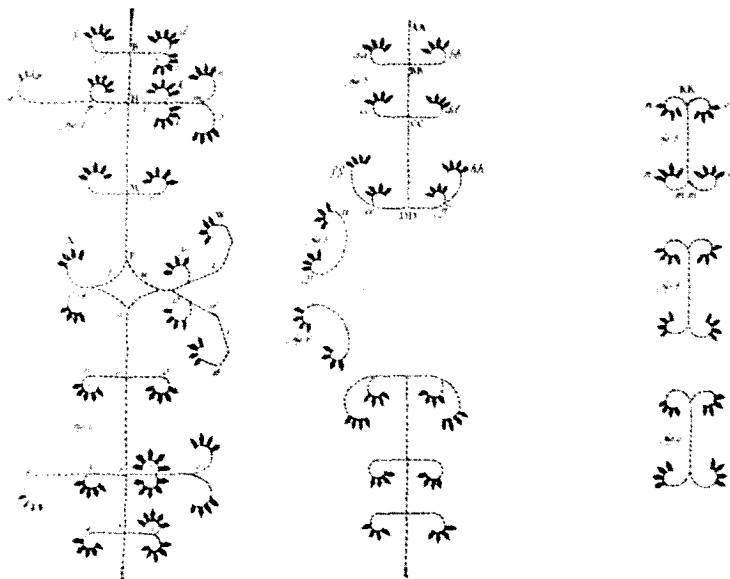
La presència de parelles al Grau de València data dels anys 1720. Ràpidament el seu ús s'escampà per tot el litoral. En Alacant s'utilitzà amb tota certesa en 1734 i pocs anys després pescaven algunes parelles a Vinaròs i Santa Pola (Viruela, 1993). El creixement demogràfic i el consegüent augment de la demanda de productes alimenticis contribuïren al triomf d'aquesta rendible modalitat de pesca. Front a sistemes tradicionals, l'arrossegament per parelles resultava triplement avantatjós: aconseguia un major volum de captures, ocupava un menor nombre de persones i exigia menys temps, arribant a majors distàncies.

Tanmateix, l'ús d'aquests arts aviat generà conflictes entre els integrants de les corporacions pesqueres. Els que utilitzaven sistemes tradicionals (palangre, nanses...) s'oposaven al *bou* al·legant que destruïa els seus arts i aparells i a més l'acusaven de la indiscriminada captura de les cries. Sáñez ho resumia amb aquestes paraules: "*varios gritan contra la pesca de*

por término de ocho leguas hasta el río Mijares, y los de Poniente desde el río del Grao en espacio de cinco leguas hasta el Cabo de Cullera (como pueden verse en la palabra Xavega), observan y usan los Boliches" i sobre xàvegues (V, 366) deia: "*Las Xavegas de Valencia disfrutan la playa de la parte de Levante hasta el río Mijares ocho leguas. Y la de Poniente desde el río del Grao hasta el cabo de Cullera cinco leguas*". Però no especifica en cap moment de quins paratges o coladors es tracta, a diferència del que va fer en comentar els *andanones*.

5. A finals del set-cents, l'únic gànguil en servei pescava en l'Albufera de València. La xarxa d'arrossegament, els components de la qual es detallen en la part superior de la imatge, era arrossegada per una o dues embarcacions segons les dimensions de l'art (Sáñez, I, 225)

6. La filera era un dels enginys més utilitzats pels pescadors de l'Albufera. Es col·locaven diverses files de xarxes amb nanses en trenta paratges, que se sortejaven en el que hom coneix com redolins de l'Albufera (Sáñez, III, 297)

la Pareja, porque sobre interrumpir y destroz ar muchas veces los demás artes y redes, aniquila las crías, que coge sin provecho molidas y aplastadas envueltas frecüentemente en cieno, que en enormes cantidades se buelven a echar a la agua, y en conclusión descasta los mares" (I, 321). Per contra, els defensors del bou dubtaven que aquest fóra la causa de l'extermini de les cries. Recolzats per l'elevada producció de les parelles, asseguraven que podien cobrir bona part de la demanda interior, molt pendent durant tota la centúria de les importacions de saladures estrangeres.

El conflicte mai no acabà d'estar clar per a l'Administració, que optà per la via intermèdia de la prohibició i autorització constantment revisades, generant així una complexa i contradictòria legislació (López-Arbex, 1991, 55; Urteaga, 1987, 98). Quasi sempre, la solució adoptada per les autoritats per a posar fi als enfrontaments consistia en limitar el nombre de parelles en la mar. En la segona meitat del segle XVIII s'intentà reglamentar la pesca del bou. Es conserven reglaments, elaborats en la dècada de 1760, que regulaven aquesta pesqueria en Vinaròs-Peníscola i Alacant.¹⁶ Els seus articles recullen una sèrie de normes sobre el tipus de xarxes que es devien utilitzar, el període (vuit mesos de pesca i quatre de veda total) i els límits en els quals es podia pescar, la venda del peix, així com una sèrie d'instruccions sobre la tripulació de les embarcacions que tractaven d'evitar l'abandonament d'altres modalitats de pesca.

Malgrat l'opinió en contra de personalitats com Cornide o Sáñez Reguart, malgrat les múltiples restriccions a què fou sotmesa la pesca del bou i malgrat l'oposició dels que pescaven amb altres arts, els pescadors valencians, estimulats per una demanda en continu creixement, abandonaven les tècniques tradicionals. No obstant això, a final de segle, aquestes proporcionaven la meitat del peix que es venia en la pescateria de València. Bona part de la producció s'obtenia en l'Albufera.

L'activitat pesquera a l'Albufera de València

La pesca ha estat històricament el més important aprofitament de l'Albufera. La seua transcendència econòmica quedà recollida en les *Reales Ordenanzas para la conservación, régimen y buen uso de la Albufera de*

¹⁶ Un extracte del reglament que afectava les parelles d'Alacant (de 1766) ha estat publicat per Mas (1979). En l'Arxiu Municipal d'Alacant es conserva la "Copia de la Real Orden y Reglamento aprobado por su Magestad en el establecimiento de la pesquera del bou desde el lugar de Piles hasta Málaga" (Armari 1, Llibre 42, ff. 111 a 115). El reglament per al "uso y gobierno de la Pesca del Bou en Vinaròs-Peníscola", conservat en l'Arxiu Municipal de Vinaròs, ha sigut reproduït per diferents autors: Bover (1976), Aya (1981), Millan (1983) i Ramirez (1986).

València, dictades per Carles III el 17 de juliol de 1761,¹⁷ que des de l'article 17 fins el 39 tractaven de controlar l'activitat pesquera, des de la producció fins a la comercialització, per tal d'assegurar els corresponents beneficis a la Reial Hisenda, a raó del quint per al peix de l'Albufera i del terç delme pel de la mar (article 17). Tanmateix, les captures havien de ser inferiors a les d'etapes anteriors en relació amb la ràpida expansió que des de l'any 1730 estaven experimentant els arrossars (García, 1985, 23), amb efectes negatius per a la pesca, que no passaven desapercebuts a Sáñez Reguart (III, 22).

Com observava l'inspector de marina, els pescadors de València realitzaven llur activitat en la mar i en l'Albufera en estiu i en hivern, respectivament.¹⁸ Alternança que, en opinió d'alguns, "*no les permitió fijar su residencia en las playas del mar, ni en las orillas del lago, y así se acercaron en el intermedio de una y otra, en la población de Rusafa y en el barrio de pescadores de esta ciudad*" (*Observaciones*, 1821, 4). Tanmateix, pareix més versemblant que la localització dels pescadors es deguera a la proximitat de la pescateria, situada en la *Plaza de las Herbes* –avui *Plaza Lope de Vega*– (Castelló, 1991, 77). Amb tot i això, a les acaballes del segle XVIII és molt probable que els pescadors hagueren establert la seua residència definitiva en el Palmar, "*aún cuando no terminasen entonces sus idas y venidas a Russafa*" (Sanmartín, 1982 b, 223), on també disposarien de vivenda.

El medi físic ha condicionat l'aplicació d'una gran varietat de tècniques i modalitats de pesca que s'han mantingut pràcticament idèntiques fins a mitjan segle (Virgili, 1956). El gran nombre d'illes (mates), canals i séquies que configuren l'interior del llac, la seua comunicació amb la mar per "*un canal angosto que se abre o cierra con facilidad*" (Cabanilles, 1795, I, 170), serviren per a instal·lar artefactes amb l'objectiu de detenir els peixos en les seues migracions, obligant-los a introduir-se en les nanses (mornells) que hi havia a tal efecte. Els més utilitzats eren l'encanyissada, la filera i el travesser,¹⁹ amb els quals es capturaven daurades, llobarros, llises, tenques, llenguados i, principalment, anguiles.

¹⁷ Les Reials Ordenances de Carles III han estat reproduïdes, entre d'altres, per Pardo (1924, pp. 42-55) i per Castelló (1991, pp. 129-137).

¹⁸ "*Los pescadores de la Ciudad enunciada emprenden sus pesquerías alternativamente en el mar y en la Albufera, según la proporción de las estaciones. En el invierno, cuando por lo regular predomina la destemperanza del tiempo (con singularidad desde septiembre hasta la Pasqua de Resurrección), se observa que el mismo temporal, y la necesidad de buscar de qué alimentarse, tiene en movimiento los peces, que contiene la misma laguna, y entonces es la sazón de pescarlos allí (...) Como en el estío parte de aquellos peces se transfieren al mar... entonces con menos peligro la mayor parte de dichos pescadores salen a cogerlos unos con Xabegas y Boliches, y otros con Palangres, Nasas, etc.*" (Sáñez, III, 14-15).

¹⁹ La filera i el travesser foren utilitzats exclusivament pels pescadors de l'Albufera. Les encanyissades s'instal·laren també en altres dos punts del litoral valencià: la del Riu Molinell o de Les Goles, entre Dénia i Oliva, i la de l'Estany de Peníscola (Sáñez, III, 91-94).

L'encanyissada, feta de canyes i cordills, es col·locava en la gola (Sáñez, III, 15) des de final de març fins a mitjan agost. El travesser, palissada fabricada amb canyes i herbes aquàtiques filamentosos (l'asprella), s'emplaçava entre dues illes (V, 332). Sense cap dubte, la filera, que ocupava més de 300 homes, era el giny més important dels tres. En hivern i en estiu es col·locaven diverses files de xarxes amb nanses en trenta paratges que es sortejava entre els pescadors de València el tercer diumenge d'agost, sorteig que es coneix com *redolins de l'Albufera*.²⁰ De la importància que la filera tenia en la producció pesquera del llac dona testimoni el fet que, durant el temps de la pesqueria, les ordenances no permetien l'ús de la companyia, gànguil o fitora amb llum artificial, ni *al pillo*. Entre les xarxes solament podien apostar els palangres i les canyetes (III, 316).

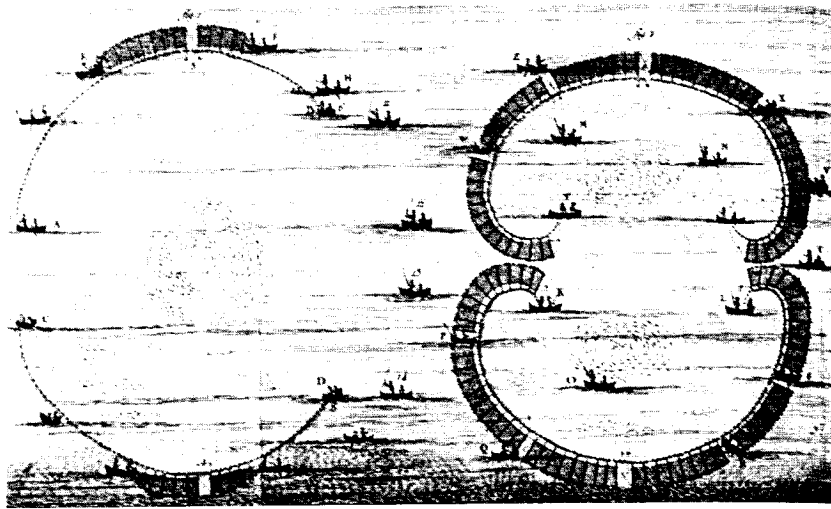
La fitora o fisca (trident) era un dels instruments més utilitzats en diverses modalitats de pesca: en la revolada, *al pillo*, en la companyia o en pesqueries nocturnes. En les dues primeres, els pescadors provocaven un gran estrèpit i xivarri per fer fugir els peixos i aconseguir que es col·locaren al seu abast. En la pesca *al pillo* ho aconseguïen arrossegant una pedra pel fons (Sáñez, IV, 340), per a la qual cosa aprofitaven els dies de vent. En la revolada (V, 216), les anguiles abandonaven el fangar espantades per l'estrepitós soroll provocat pels remos quan els pescadors balancejaven l'embarcació.

Un procediment que se segueix utilitzant en l'actualitat, amb escasses variacions a com es practicava a finals del set-cents, és la pesca de companyia, pesca col·lectiva. Tots els estius s'armaven quatre o cinc companyies, que pescaven de dia o de nit –sempre que fera bon oratge– en els paratges que els hagueren correspost en la sort. Cada companyia reunia 16 embarcacions i 32 pescadors²¹ que, al comandament de l'arraix, calaven unes xarxes perpendiculars (anomenades paraderes) formant un cercle que envoltava al peix. Ràpidament, per la part exterior es col·locaven altres xarxes horitzontals (saltades), la missió de les quals era atrapar les llises que, saltant, tractaven d'evitar el setge. Una vegada format el rogle o cercol, entraven dins per a col·locar peces de tremall o capturar els peixos a colp de fitora. La borratxina era semblant a la companyia, però solament amb tres embarcacions i tres homes.

Sáñez Reguart se sorprengué davant les abundants captures que s'aconseguien en nits sense lluna i tranquil·les amb l'auxili d'una atxa de quitrà i

²⁰ El procediment que avui se segueix per sortejar els redolins de l'Albufera és el mateix que el d'abans, a diferència que, almenys des de principis del segle, el sorteig s'efectua el segon diumenge de juliol (Pardo, 1923, 16-17; López-García, 1980, 35; Sanmartín, 1982 b, 161).

²¹ En la companyia cada pescador havia d'aportar dues peces de xarxa. Així s'ha fet fins ben entrat el segle XX. En l'actualitat les xarxes s'adquireixen a crèdit, que es finança amb els beneficis obtinguts amb la pesca (Virgili, 1956, 167; Sanmartín, 1982, 20).

7. En l'actualitat se segueix utilitzant la companyia de forma similar a com es feia a finals del XVIII. L'art es compon de diverses peces de xarxa. Unes es col·loquen verticalment per a tancar els peixos; altres en posició horitzontal per la part exterior del

espart. La brillantor de la llum artificial atreia i engegava els peixos que, d'aquesta forma, podien ser fàcilment atrapats pels pescadors que se servien de la fitora. L'inspector de marina no escatimà elogis per a la pesca amb llum (a l'encesa). Tanmateix, la desaconsellava perquè —entre altres coses— confonia els navegants i atreia els pirates i corsaris, “*quienes con el favor de la obscuridad de las noches, y guiados de las luces de los pescadores que descubrían desde el mar hacia las orillas, hacían presa de su codicia tanto a los hombres como a los barcos*” (Sáñez, II, 52-53). Altres autors (Tofiño, 1787; Cabanilles, 1795), es referiren a aquest problema.²²

Granotes i anguiles eren les principals espècies capturades en l'Albufera. En els voltants de la ciutat de València hi havia més de 100 famílies ocupades en la pesca de granotes, producte de gran demanda ja que “*es imponderable el consumo de aquellos anfibios para caldos de los enfermos, alimento de los convalecientes y de otros muchos que gustan de él*” (Sáñez, II, 64). L'anguila era molt abundant en les séquies mares, sobretot en la de Sueca on en els períodes de desguàs s'ajuntaven més de 300 pescadors que podien arribar a agafar més de 3.000 quintars entre anguiles i altres peixos

²² L'últim atac de corsaris fou el realitzat pels anglesos el 30 d'abril de 1800 en les costes de Castelló (Balbás, 1892, 507-508). El 1797 corsaris anglesos apressaren vaixells de pesca de Vinaròs (Arbex, 1988, 21) i un corsari moro arrabassà la barca de una tripulació que aconseguí arribar en bot des del Cap Sant Antoni fins a la platja del Canyamelar (Diez, 1966, 39).

(Sáñez, II, 186-187). Els arts i instruments de pesca utilitzats pels pescadors de l'Albufera no s'esgoten amb els ja indicats. N'hi havia molts més: canyetes, tremall, gammers, palangres... i l'únic gànguil que, segons observacions de Sáñez Reguart (III, 325), estava en servei en el litoral espanyol. A més de l'embarcació que tirava de la xarxa d'arrossegament, els pescadors de l'Albufera col·locaven algunes d'aquelles xarxes sedentàriament, la qual cosa es coneixia com *parada de gànguil*. Podien calar-se més de 40 gànguils des de la lluna de gener fins a les darreries de març, ja que el 25 d'aquest mes es procedia a la calada de l'encanyissada.

REMUNERACIÓ DELS TREBALLADORS: EL JORNAL A LA PART

En les seues observacions i descripcions, Sáñez Reguart va donar múltiples testimonis de la particular forma de remuneració dels treballadors de la mar, similar al de la parceria en el sector agrari. En el segle XVIII, com passa en l'actualitat, el salari dels pescadors consistia en un percentatge del valor de les captures. A major volum de captures, major retribució.

Tanmateix, el repartiment dels beneficis era diferent segons la modalitat de pesca. Diferència que més que res es relacionava amb la propietat dels mitjans de producció. En efecte, si els productors eren al mateix temps propietaris, en el repartiment dels beneficis no s'hi reservava cap part per al vaixell o els arts. No hi havia motiu per a això, simplement “*parten la pesca que cogen a partes iguales*” (Sáñez, I, 305; IV, 340). Així és com es distribuïen els beneficis en els sistemes més tradicionals i artesanals usats en l'Albufera, tant en els que requerien dues o tres persones com els que reunien un major nombre de pescadors. En el cas de la companyia s'especificava que “*si alguno dexa de concurrir con el servicio de su persona, y solo pone el barco y las redes, no percibe más que las tres quartas partes de una entera*” (Sáñez, II, 308).

En altres modalitats de pesca, l'embarcació i els arts eren molt costosos, no estaven a l'abast de qualsevol. En el bolitx, xàvega, gànguil, *bou*, almadrava, etc., els pescadors no eren propietaris dels mitjans de producció. En aquests casos, després de vendre el peix, es procedia a pagar les despeses ocasionades pel vaixell i la manutenció de la tripulació durant els dies de treball. El que sobrava es repartia entre el propietari i els treballadors, generalment al 50 per cent o un terç per al primer i la resta per als mariners (en l'almadrava de Benidorm sols els corresponia el 7 per cent del producte de la pesca). El que pertanyia als mariners es distribuïa a parts iguals, ja que en aquells moments la divisió del treball era mínima. Tots rebien una part, a excepció del xavalet, fill d'algun dels pescadors embarcats, d'entre 8 i 14 anys d'edat, a qui en principi se li donava mitja part i, a poc a

poc, se li anava pujant el salari fins a percebre la part sencera com la resta (Sáñez, II, 367).

En alguns sistemes de pesca, els treballadors més hàbils, amb major coeixement de l'ofici, rebien una gratificació addicional. Així, per exemple, en el *bou* l'armador, del seu 50 per cent, lliurava als patrons de les dues embarcacions l'equivalent a una part, en la qual cosa no ha de veure's sinó un esforç de l'empresari per rendibilitzar la seua empresa. Ultra l'import de la part, era costum que uns determinats peixos es distribuïren entre els membres de la tripulació, la qual cosa es coneixia com "*subsídio para tabaco*". Encara que Sáñez Reguart solament refereix el pagament en espècie en descriure algunes pesqueres, és molt probable que, com passa en l'actualitat, aquest sobresou es proporcionara en totes les modalitats de pesca.

El repartiment dels beneficis resultava, ho segueix sent en l'actualitat, molt desigual. Malgrat que a Sáñez Reguart li semblava excessiva la part corresponent a l'armador, tractava de justificar-la adduint que aquest havia de tenir —en tot moment— els arts i les embarcacions en condicions. A més a més, en cas de necessitat, avançava una part del salari als mariners (Sáñez, I, 93). Així mateix, si no hi havia èxit en les calades, corria amb les despeses de manutenció del personal i difícilment es recuperava quan a la temporada següent no acudien els mateixos que havia empleat (Sáñez, I, 279).

Encara sent predominant, no tots els pescadors s'acollien al sistema de retribució a la part. Així, entre els empleats de les almadravetes que es calaven a Cullera i Benidorm (Sáñez, I, 74), hi havia qui rebia assignació fixa —"*tres reales de plata cada día*"— independentment del resultat de la pesca. També rebien un sou fix a la setmana, fóra quin fóra el resultat de la pesca i treballaren molt o poc, una sèrie de persones relacionades amb el sector, però que no participaven directament del procés productiu. El tragner, encarregat de transportar el peix fins a la ciutat; la venedora, dona o filla de mariner (Sáñez, I, 92); l'encarregat d'adquirir provisions per a l'alimentació de la marineria (Sáñez, I, 280). En els arts d'arrossegament, com el bolitx o la xàvega es gratificava els remers amb una quantitat de diners en metàl·lic.

BIBLIOGRAFIA

- ALMELA Y VIVES, F. (1985): *Valencia y su reino*, Del Sénia al Segura, València, 734 p.
 AYZA ROCA, A. (1981): *El món mariner de Peníscola (paraules i coses)*, Diputació de Castelló i Facultat de Filologia de València, València, 349 p.
 BALBÁS CRUZ, J. A. (1892): *El libro de la provincia de Castellón*, Imprenta y librería de J. Armengot (edició facsimil de la Caixa d'Estalvis de Castelló), Castelló, 872 p.
 BERNAT I MARTÍ, J. S. (1981-82): "Una muestra de estructura demográfica valenciana a mediados del siglo XVIII. Vinaròs en 1754", *Estudis*, n.º 9, pp. 157-203.

- BOVER PUIG, J. (1976): "Normas para la pesca del Bou. Año 1767", *Peníscola*, n.º 32, pp. 16-18.
 CAMPON I GONZALVO, J., PASTOR I FLUIXÀ, J. (1989): *Nuevas aportaciones a la Historia de Calp*. Ajuntament de Calp, Calp, 423 p.
 CASTELLÓ I BALLESTER, J. V. (1991): *Pescadors, caçadors i ramaders: un estudi de les economies complementàries a l'Horta-Albufera (1761-1846)*, Ajuntament de Catarroja, Catarroja, 147 p.
 CABANILLES, A. J. (1795-1797): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura. Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Imprenta Real, Madrid (ed. facsimil: Arts Gràfiques Soler, València, 1985), 2 vol.
 DIEZ PEREZ, J. (1966): *Vilanova (esbozo histórico-anecdótico sobre los poblados marítimos)*, Ateneu Marítim, València, 54 p. + fotografies.
 FERNÁNDEZ DIAZ, R., MARTÍNEZ SHAW, C. (1980): "Els sistemes de pesca", *L'Avenç*, n.º 33, pp. 42-53.
 ——— (1984): "La gente de mar en la Cataluña del siglo XVIII", *Primer Congrès d'Història Moderna de Catalunya*, vol. I, pp. 553-567.
 GARCÍA BARTOLOMÉ, J. M. (1988): "El sistema de remuneración a la parte en la pesca: una aproximación desde el enfoque de las ciencias sociales", *Información Comercial Española*, n.º 653-654, pp. 97-104.
 GARCÍA MONERRIS, C. (1985): *Rey y señor. Estudio de un realengo en el País Valenciano. La Albufera (1761-1836)*, Ajuntament de València, València, 268 p.
 GIMENEZ LÓPEZ, E. (1981): *Alicante en el siglo XVIII. Economía de una ciudad portuaria en el Antiguo Régimen*, Institució Alfons el Magnànim, València, 449 p.
 GÜLL, T. (1755): *Varia*, 3 vol. manuscrits. Biblioteca de la Universitat de València (Ref. 13).
 GUILLÉN, J. F. (1973): "Els camins dels catalanismes en la parla marinera de Castella", *Primer Congrès d'Història del País Valencià*, Universitat de València, vol. I, pp. 109-118.
 LÓPEZ LINAGE, J., ARBEX, J. C. (1991): *Pesquerías tradicionales y conflictos ecológicos (1681-1794). Una selección de textos pioneros*, MAPA, Madrid, 316 p.
 LÓPEZ SINISTERRA, C., GARCÍA LATORRE, P. (1980): "Estudio etnológico de la Albufera", *Primer Congrès d'Història del País Valencià*, vol. II, pp. 31-40.
 LLEONART, J., CAMARASA, J. M.ª (1987): *La pesca a Catalunya el 1722, segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*, Diputació de Barcelona, 127 p.
 MAS Y GIL, L. (1952): "El gremio de mareantes y las cofradías alicantinas", *Información*, n.º 4.367, Alacant, 31 de desembre, p. 15.
 ——— (1979): *La pesca en Alicante (ensayo para su historia)*, Caixa d'Estalvis Provincial i Diputació d'Alacant, Alacant, 171 p.
 MASSIP SEGARRA, J. M. (1987): "El Arte y la parte en la pesca mediterránea noroccidental española (aproximación a una relación laboral poco común)", *Revista de Treball*, n.º 4, pp. 115-130.
 MILLAN I ROCA, LL. (1983): "Notas para una historia de la mar del Ebro. Un reglamento de pesca del siglo XVIII", *Vinaròs*, n.º 1.316, p. 11.
Observaciones sobre la pesca llamada de bou; utilidad y necesidad de su uso en el golfo de Valencia, Oficina de José Ferrer de Orga, València, 1821, 32 p.
 OLIVER NARBONA, M. (1982): *Almadrabas de la costa alicantina*, Universitat i Caixa d'Estalvis Provincial d'Alacant, Alacant, 262 p. + index.
 PALACIO ATARD, V. (1989): "La pesca y las pesquerías", en Palacio Atard, V. —coord.—: *España y el mar en el siglo de Carlos III*, Marinvest, S.A., Madrid, pp. 257-277.
 PARDO GARCÍA, L. (1923): *Algunos datos para el estudio económico y estadístico de la Albufera de Valencia*, Anales del Instituto General y Técnico de Valencia, n.º 40, València, 144 p.
 ——— (1924): *La Comunidad de Pescadores del Palmar (Albufera de Valencia) en la legislación de los siglos XVIII y XIX*, Trabajos del Laboratorio Hidrobiológico Español, n.º 19, Anales del Instituto Nacional de Segunda Enseñanza, Valencia, 93 p.

- PARDO GARCÍA, L. (1942): *La Albufera de Valencia: estudio limnográfico, biológico, económico y antropológico*. Instituto Forestal de Investigaciones y Experiencias, Madrid, 268 p.
- PASCUAL FERNÁNDEZ, J. J. (1989): "La pesca artesanal y el sistema a la parte", *Jornadas sobre economía y sociología de las comunidades pesqueras*, Universitat de Santiago de Compostela i MAPA, Madrid, pp. 547-574.
- PRADÉLLS NADAL, J. (1990): "Función comercial y manufacturas", en Giménez, E., La Parra, E.: *Historia de la ciudad de Alicante*. Patronato Municipal del Quinto Centenario de la ciudad de Alicante, Alacant, t. III (Edad Moderna), pp. 95-118.
- RAMÍREZ DOMÍNGUEZ, C. (1986): "La pesca en Vinaròs y Benicarló en el siglo XVIII", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, n.º 16, pp. 25-35.
- ROSSELLÓ I VERGER, V. M.ª (1969): *El litoral valencià*, L'Estel, València, 2 vol.
- (1982): "Toponimia litoral valenciana: pesqueres, caladors i senyes", *VIIe Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Mallorca, pp. 1-9.
- (1995): *L'Albufera de València*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 190 p.
- SÁNCHEZ ORTÍN, J. (1989): "Diccionario histórico de los artes de pesca nacional por A. Sáñez Regurat", *Mar*, n.º 265, pp. 66-67.
- SANMARTÍN ARCE, R. (1982 a): "Agricultura y pesca en lagunas litorales", *Coloquio Hispano-Francés sobre Espacios Litorales*, MAPA, Madrid, pp. 293-303.
- (1982 b): *La Albufera y sus hombres (un estudio de antropología social en Valencia)*, Akal, Madrid, 294 p.
- SÁÑEZ REGUART, A. (1791-1795): *Diccionario histórico de los artes de pesca nacional*, Impremta de la Vidua de D. J. Ibarra, Madrid, 5 vol. Reedició preparada per J. C. Arbex, editada pel Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació, 1988, 2 vol.
- TOFIÑO DE SANMIGUEL, J. L. (1787): *Derrotero de las costas de España en el Mediterráneo y su correspondiente de África*, Impremta de la Vidua de D. J. Ibarra, Madrid, 227 p.
- URTEAGA GONZÁLEZ, J. L. (1987): *La tierra esquilhada: las ideas de la conservación de la naturaleza en la cultura española del siglo XVIII*, Serbal, Barcelona, 221 p.
- UZTARIZ, J. (1742): *Theorica y practica de comercio y de marina*, Segona impressió, impremta Antonio Sanz, Madrid, 454 p.
- VIRGILI SORRIBES, P. (1956): *Aprovechamiento piscícola de la Albufera de Valencia y marjales lindantes*, Ministeri d'Agricultura, Ajuntament de València, València, 381 p.
- VIRUELA MARTÍNEZ, R. (1993): "Difusió de la pesca del bou en el litoral valencià (segles XVIII i XIX)", *Cuadernos de Geografía*, n.º 53, pp. 145-161.